

Ryszard Parkitny
Norbert Szczygiel

RÓWNANIA KRZEPNIĘCIA OBJĘTOŚCIOWEGO DWUSKŁADNIKOWYCH STOPÓW METALI

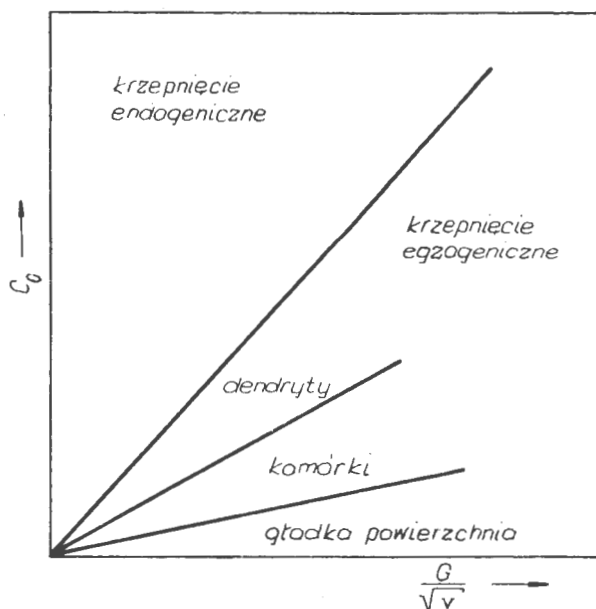
1. Charakterystyka krzepnięcia objętościowego

Krzepnięcie objętościowe następuje poprzez jednoczesny wzrost kryształów równomiernie rozmieszczonych w całej, lub tylko pewnej ograniczonej objętości odlewu. Krzepnięcie objętościowe jest możliwe jedynie w jednorodnym, będącym tylko funkcją czasu polu temperatur. Krzepnięcie takie nazywane jest również endogenicznym, w odróżnieniu od krzepnięcia egzogenicznego, w którym zarodki kryształów powstają na styku formy odlewniczej z ciekłym metalem, a kryształy rosną następnie w głąb ciekłego metalu [10].

Krzepnięcie objętościowe realizowane jest przez wzrost zarodków krystalizacji powstających samorzutnie wewnątrz ciekłego obszaru odlewu (zarodki homogeniczne) lub wprowadzonych z zewnątrz (zarodki heterogeniczne). Wprowadzenie zarodków krystalizacji z zewnątrz może być celowe, np. w odlewaniu suspensyjnym [5, 11], lub następować w wyniku procesów zachodzących na froncie krzepnięcia oraz na styku ciekłego metalu z fazą gazową. W dwóch ostatnich przypadkach mówi się o tzw. "rozmnożeniu" kryształów [1]. Konwekcja ciekłego metalu w obrębie dendrytycznego frontu krzepnięcia może prowadzić do odrywania fragmentów dendrytów [1], możliwe jest również roztopianie podstaw ramion dendrytów [6]. Powstałe w ten sposób cząstki fazy stałej przenoszone są następnie w głąb obszaru ciekłego. Z kolei, zarodki krystalizacji powstające na powierzchni sty-

ku ciekłego metalu z fazą gazową prowadzą do tzw. mechanizmu "deszczowego" wprowadzania zarodków. Mechanizm ten został odkryty przez R.T. Southina [12], a następnie potwierdzony precyzyjnymi badaniami przeprowadzonymi przez S. Englera i K. Gßckmanna [3] oraz S. Englera i R. Ellerbroka [2]. Zarodki krystalizacji wprowadzone z zewnątrz prowadzą do powstania ziaren równoosiowych. Struktura wewnętrzna tych ziaren jest najczęściej dendrytyczna [7], stąd często zwane są one również dendrytami równoosiowymi.

Wystąpienie krzepnięcia objętościowego, w którym powstają zarodki homogeniczne, jest uzależnione od stężenia domieszki oraz gradientu temperatury w cieczy i prędkości krzepnięcia [10], co zilustrowano schematycznie na rys. 1. Schemat ten można potraktować jako pewne kryterium

Rys. 1. Wpływ składu chemicznego i warunków krzepnięcia na charakter krzepnięcia: C_0 - stężenie wyjściowe domieszki, G - gradient temperatury w fazie ciekłej, v - prędkość krzepnięcia

krzepnięcia objętościowego. Z kryterium tego wynika, że dla odpowiednio dużego stężenia domieszki maleje wpływ warunków odbioru ciepła przez formę, a zatem wpływ G i v na wystąpienie krzepnięcia objętościowego.

Potwierdzają to badania S. Englera i G. Schleitinga [4], którzy stwierdzili, że np. stop Al-20% Cu krzepnie objętościowo zarówno w formie piaskowej, jak i metalowej, podczas gdy stop Al-2% Cu krzepnie objętościowo jedynie w formie piaskowej, natomiast w formie metalowej - dendrytycznie.

Inne kryterium krzepnięcia objętościowego podał A.I. Wiejnik [13]; krzepnięcie objętościowe zajdzie, gdy zostanie spełniona następująca zależność

$$\frac{\Delta T_{\text{krz.}}}{\Delta T} \gg 1,$$

gdzie

$\Delta T_{\text{krz.}}$ - przedział temperatur krzepnięcia,

ΔT - spadek temperatury na przekroju ścianki odlewu.

Z kryterium tego wynika, jakie warunki odbioru ciepła z odlewu należy spełnić, aby przy zadanym składzie chemicznym stopu (zadany $\Delta T_{\text{krz.}}$) odlew krzepnął objętościowo.

Istotnym zagadnieniem w krzepnięciu objętościowym jest prędkość tworzenia się zarodków krystalizacji. Jest ona proporcjonalna do stężenia subzarodków, tj. zarodków o promieniu mniejszym od krytycznego, rozrastających się następnie wskutek fluktuacji cieplnych. Prawdopodobieństwo powstania subzarodków jest proporcjonalne do wyrażenia [8]

$$e^{-\frac{\Delta G_k}{kT}},$$

gdzie

ΔG_k - przyrost potencjału termodynamicznego podczas tworzenia jednego zarodka,

k - stała Boltzmanna,

T - temperatura,

zatem prędkość tworzenia się zarodków krytycznych J wynosi

$$J = Ae^{-\frac{\Delta G_k}{kT}},$$

przy czym dla zarodka kulistego

$$\Delta G_k = \frac{16\gamma^3 V_m^2}{3(\Delta g)^2},$$

gdzie

A - współczynnik,

γ - właściwa energia swobodna,

V_m - objętość molowa fazy zarodkującej,

Δg - różnica potencjałów termodynamicznych dla jednego mola fazy ciekłej i stałej (ma wartość ujemną).

Zależność na J obowiązuje dopiero po pewnym określonym czasie inkubacji, podczas którego następuje wzrost subzarodków do rozmiarów krytycznych. W fazach skondensowanych, jak np. ciekłych metalach, dyfuzja cząstek, względnie ich przejście do zarodka wymaga dodatkowej energii aktywacji, współczynnik A należy więc zmodyfikować zgodnie z zależnością

Arrheniusa dla reakcji aktywowanych termicznie o czynnik $\left(\frac{kT}{h}\right)e^{-\frac{G_D}{kT}}$.

Wtedy

$$J = A' kT e^{-\frac{\Delta G_k + \Delta G_D}{kT}},$$

gdzie

A' - zmodyfikowany współczynnik A ,

ΔG_D - energia aktywacji,

h - stała Plancka.

Zgodnie z tą zależnością dla małych przeschłodzeń (dla małych Δg) zachodzi znikoma prędkość zarodkowania. Dopiero po przekroczeniu pewnej krytycznej wartości przeschłodzenia następuje gwałtowny wzrost prędkości zarodkowania. Wielkość zarodków krytycznych dla krytycznego przeschłodzenia wynosi około 100 cząstek (atomów lub molekuł).

2. Model matematyczny procesu krzepnięcia

Krzepnący odlew potraktowano jako ciągły ośrodek materialny. Przyjęto, że podczas krzepnięcia w każdym punkcie (elemente różniczkowym

o objętości dV) odlewu, lub tylko w jego ograniczonym obszarze krzepnącym objętościowo, występuje jednocześnie faza ciekła i stała. Odlew stanowi więc mieszaninę dwufazową o zmiennym podczas krzepnięcia udziale obu faz. Udział fazy stałej w elemencie różniczkowym zdefiniowano następująco:

$$\eta(t) = \frac{dV_s(t)}{dV}, \quad (1)$$

gdzie dV_s - objętość fazy stałej w elemencie różniczkowym dV .

Może on przyjmować następujące wartości:

$$\eta(t) = \begin{cases} 0, & \text{od temperatury zalania do osiągnięcia temperatury likwidusu,} \\ (0-1), & \text{w przedziale temperatur likwidusu i solidusu,} \\ 1, & \text{poniżej temperatury solidusu.} \end{cases}$$

Ponieważ suma udziałów obu faz wynosi 1, zatem udział fazy ciekłej jest równy $1 - \eta(t)$.

Przechodząc do krzepnięcia objętościowego przyjęto, że odwzorowaniem wspomnianych elementów różniczkowych dV w odlewie rzeczywistym może być ziarno. Ziarna te mają kształt kulisty. Założono ponadto, że wszystkie ziarna krzepną jednakowo. Wobec tego przepływ masy musi zachodzić jedynie w obrębie tych ziaren, a z każdego ziarna musi w jednostce czasu wypływać jednakowa ilość ciepła. Ciepło Q wypływające z odlewu przejmowane jest przez formę odlewniczą. Jeżeli na przekroju symetrycznej ścianki odlewu krzepnie 2μ ziaren, to ilość ciepła odbieranego w jednostce czasu z jednego ziarna wynosi Q/μ (ciepło odbierane jest jednakowo przez obie ścianki odlewu).

Przyjęto, że w ziarnie, czyli także w całym odlewie panuje jednorodne pole temperatur, równe temperaturze krzepnięcia. Temperatura krzepnięcia jest funkcją stężenia domieszki i spada zgodnie z przebiegiem linii likwidusu i solidusu na wykresie fazowym. Założono, że linie likwidusu i solidusu są liniami prostymi. Współczynnik rozdziału domieszki k wyrazić można zatem następująco:

$$k = \frac{C^s(\eta(t), t)}{C^l(\eta(t), t)}, \quad (2)$$

gdzie

C - stężenie domieszki,

s - faza stała,

l - faza ciekła.

3. Bilans ciepła krzepnącego ziarna

Strumień ciepła wypływającego z krzepnącego ziarna oblicza się z następującej zależności (por. rys. 2) :

$$-\lambda_f \left. \frac{\partial \theta(x, t)}{\partial x} \right|_{x=l} \cdot S = \frac{dq(t)}{dt} \cdot V,$$

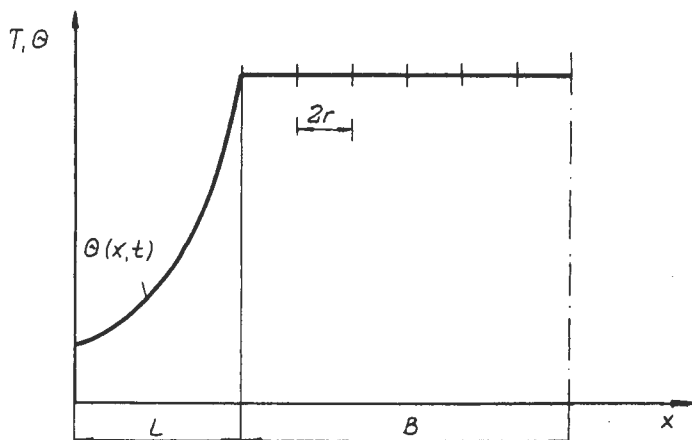
gdzie

λ_f - współczynnik przewodzenia ciepła materiału formy,

$\theta(x, t)$ - pole temperatur formy,

B - połowa grubości odlewu,

l - grubość ścianki formy,

Rys. 2. Schemat wyjaśniający oszacowanie ilości ciepła odprowadzanego z krzepnącego ziarna; r - promień ziarna, T - temperatura ziarna (odlewu)

S - pole powierzchni styku formy z odlewem,

V - połowa objętości odlewu.

Uwzględniając, że

$$B = 2\mu r,$$

gdzie μ - liczba ziaren na długości B , otrzymuje się poszukiwany strumień ciepła, wypływający z jednego krzepnącego ziarna

$$\frac{dq(t)}{dt} = -\frac{1}{2\mu r} \lambda_f \left. \frac{\partial \theta(x, t)}{\partial x} \right|_{x=1}. \quad (3)$$

Na odprowadzane z ziarna ciepło składają się: ubytek ciepła w fazie stałej i ciekłej ziarna oraz ciepło wydzielające się w wyniku przyrostu fazy stałej. Bilans ciepła krzepnącego ziarna można więc zapisać następująco:

$$\begin{aligned} \Delta q(t) = (\eta(t) + \Delta\eta(t)) \tilde{C}_s \varrho_s \Delta T(t) + (1 - \eta(t) - \Delta\eta(t)) \tilde{C}_l \varrho_l \Delta T(t) - \\ - \varrho_s L \Delta\eta(t), \end{aligned}$$

gdzie

$\tilde{C}$ - ciepło właściwe,

ϱ - gęstość,

ΔT - spadek temperatury w ziarnie,

L - ciepło krzepnięcia.

Przekształcając to równanie oraz dzieląc je obustronnie przez Δt i przechodząc do granicy otrzymuje się

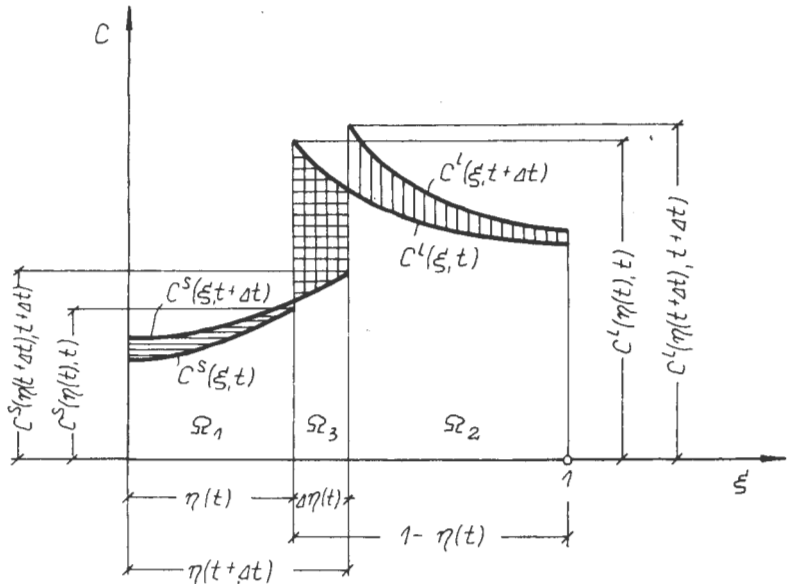
$$\left[\eta(t) \tilde{C}_s \varrho_s + (1 - \eta(t)) \tilde{C}_l \varrho_l \right] \frac{dT(t)}{dt} - \varrho_s L \frac{d\eta(t)}{dt} = \frac{dq(t)}{dt}.$$

Podstawiając teraz po prawej stronie tego równania wyrażenie (3) otrzymuje się ostatecznie

$$\begin{aligned} \left[\eta(t) \tilde{C}_s \varrho_s + (1 - \eta(t)) \tilde{C}_l \varrho_l \right] \frac{dT(t)}{dt} - \varrho_s L \frac{d\eta(t)}{dt} = \\ = -\frac{1}{2\mu r} \lambda_f \left. \frac{\partial \theta(x, t)}{\partial x} \right|_{x=1}. \quad (4) \end{aligned}$$

4. Bilans domieszki krzepnącego ziarna

Bilans masy krzepnącego ziarna jest następujący (rys. 3):

Rys. 3. Schemat wyjaśniający bilans masy krzepnącego ziarna

$$\begin{aligned}
 & \iiint_{\Omega_1} C^S(\xi, t + \Delta t) d\Omega - \iiint_{\Omega_1} C^S(\xi, t) d\Omega + \\
 & + \iiint_{\Omega_2} C^L(\xi, t + \Delta t) d\Omega - \iiint_{\Omega_2} C^L(\xi, t) d\Omega = \\
 & - \iiint_{\Omega_3} C^L(\xi, t) d\Omega - \iiint_{\Omega_3} C^S(\xi, t + \Delta t) d\Omega.
 \end{aligned} \tag{5}$$

Funkcję rozkładu stężenia w fazie stałej i ciekłej można przedstawić w postaci

$$C(\xi, t + \Delta t) = C(\xi, t) + \frac{\partial C(\xi, t)}{\partial t} \Delta t. \tag{6}$$

Rozważane zagadnienie jest osiowosymetryczne, a jedyną zmienną niezależną jest promień ziarna. Można więc w bilansie (5) przejść do całki pojedynczej. Podstawiając od razu (6) otrzymuje się po przekształceniach

$$\begin{aligned} & \int_0^{\eta(t) + \Delta\eta(t)} \xi^2 \frac{\partial C^s(\xi, t)}{\partial t} d\xi + \int_{\eta(t)}^1 \xi^2 \frac{\partial C^l(\xi, t)}{\partial t} d\xi + \\ & + \frac{1}{\Delta t} \int_{\eta(t)}^{\eta(t) + \Delta\eta(t)} \xi^2 C^s(\xi, t) d\xi - \frac{1}{\Delta t} \int_{\eta(t)}^{\eta(t) + \Delta\eta(t)} \xi^2 C^l(\xi, t) d\xi = 0. \end{aligned}$$

Ponieważ [9]

$$\int_a^b f(x) dx = (b - a) f(\rho),$$

zatem przy $\Delta t \rightarrow 0$ i $\Delta\eta(t) \rightarrow 0$

$$\begin{aligned} & \int_0^{\eta(t)} \xi^2 \frac{\partial C^s(\xi, t)}{\partial t} d\xi + \int_{\eta(t)}^1 \xi^2 \frac{\partial C^l(\xi, t)}{\partial t} d\xi + \\ & + \frac{d\eta(t)}{dt} \eta^2(t) C^s(\eta(t), t) - \frac{d\eta(t)}{dt} \eta^2(t) C^l(\eta(t), t) = 0. \end{aligned} \quad (7)$$

Podstawiając do (7) lewe strony równań dyfuzji w fazie stałej i ciekłej w postaci

$$\tilde{D} \left(\frac{\partial^2 C(\xi, t)}{\partial \xi^2} + \frac{2}{\xi} \frac{\partial C(\xi, t)}{\partial \xi} - \frac{\partial C(\xi, t)}{\partial t} \right), \quad (8)$$

gdzie

$$\tilde{D} = \frac{D}{r^2},$$

przy czym dla rozważanego ziarna warunki brzegowe są następujące

$$\left. \frac{\partial C^s(\xi, t)}{\partial \xi} \right|_{\xi=0} = 0, \quad (9)$$

$$\left. \frac{\partial C^l(\xi, t)}{\partial \xi} \right|_{\xi=1} = 0,$$

otrzymuje się w rezultacie klasyczny warunek ciągłości masy na powierzchni krzepnięcia

$$\begin{aligned} \tilde{D}^s \left. \frac{\partial C^s(\xi, t)}{\partial \xi} \right|_{\xi=\eta(t)} - \tilde{D}^l \left. \frac{\partial C^l(\xi, t)}{\partial \xi} \right|_{\xi=\eta(t)} = \\ = (C^l(\xi, t) \Big|_{\xi=\eta(t)} - C^s(\xi, t) \Big|_{\xi=\eta(t)}) \cdot \frac{d\eta(t)}{dt}. \end{aligned} \quad (10)$$

Z przeprowadzonych tutaj rozważań wynika, że pola stężeń w fazie stałej i ciekłej ziarna są funkcjami współrzędnej ξ oraz czasu t . W takim przypadku współczynnik rozdziału domieszki określony jest wzorem (2).

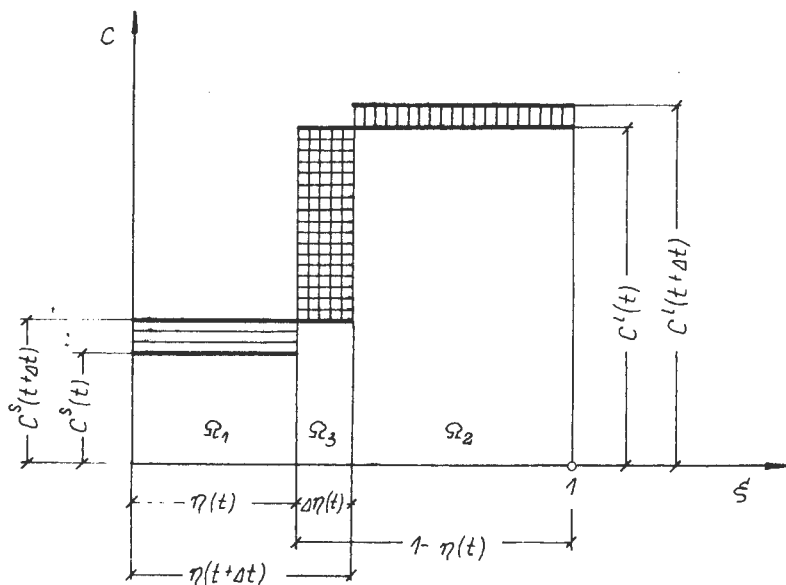
5. Szczególne przypadki rozprowadzenia domieszki w ziarnie

Przedstawiony w poprzednim punkcie bilans masy dotyczy przypadku, gdy zarówno w fazie stałej, jak i ciekłej ziarna następuje dyfuzja domieszki. Rozważone zostaną kolejne trzy interesujące przypadki rozprowadzenia domieszki w ziarnie podczas jego krzepnięcia. Przypadki te dotyczą:

- pełnego rozprowadzenia domieszki w fazie stałej i ciekłej,
- pełnego rozprowadzenia domieszki w fazie ciekłej oraz braku dyfuzji domieszki w fazie stałej,
- pełnego rozprowadzenia domieszki w fazie ciekłej oraz dyfuzji domieszki w fazie stałej.

Dla przypadku pełnego rozprowadzenia domieszki w fazie stałej i ciekłej (rys. 4) należy uwzględnić

$$\begin{aligned} C^s(\xi, t) &= C^s(t), \\ C^l(\xi, t) &= C^l(t), \end{aligned} \quad (11)$$

Rys. 4. Pełne rozprzodzenie domieszki w fazie stałej i ciekłej

$$k = \frac{C^s(t)}{C^l(t)}.$$

Równanie (7) przyjmuje wtedy postać

$$3\eta^2(t) \frac{d\eta(t)}{dt} C^s(t) + \eta^3(t) \frac{dC^s(t)}{dt} + (1 - \eta^3(t)) \frac{dC^l(t)}{dt} - \\ - 3\eta^2(t) \frac{d\eta(t)}{dt} C^l(t) = 0. \quad (12)$$

Rozwiązanie równania (12) jest następujące:

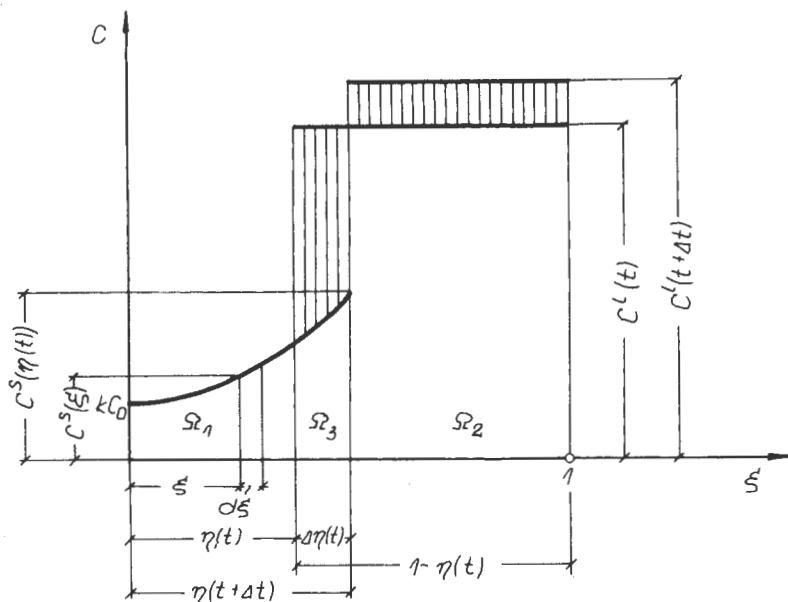
$$C^l(t) = C_0 \frac{1 - (1 - k)\eta_0^3}{1 - (1 - k)\eta^3(t)}, \quad (13)$$

natomiast dla zagadnienia płaskiego otrzymuje się klasyczne rozwiązanie opisane za pomocą zasady dźwigni

$$C^1(t) = C_0 \frac{1 - (1-k)\eta_0}{1 - (1-k)\eta(t)}, \quad (13a)$$

gdzie η_0 - wymiar zarodka.

W przypadku pełnego rozprowdzenia domieszki w fazie ciekłej oraz braku dyfuzji domieszki w fazie stałej (rys. 5)

Rys. 5. Pełne rozprowdzenie domieszki w fazie ciekłej, brak dyfuzji domieszki w fazie stałej

$$C^S(\xi, t) = C^S(\xi),$$

$$C^1(\xi, t) = C^1(t), \quad (14)$$

$$k = \frac{C^S(\eta(t))}{C^1(t)}.$$

Należy również uwzględnić, że w tym przypadku

$$\frac{\partial C^S(\xi, t)}{\partial t} = 0,$$

$$D^S = 0.$$

Zamiast równania (7) otrzymuje się wtedy wyrażenie

$$3\eta^2(t) \frac{d\eta(t)}{dt} C^s(\eta(t)) + (1 - \eta^3(t)) \frac{dC^l(t)}{dt} - 3\eta^2(t) \frac{d\eta(t)}{dt} C^l(t) = 0. \quad (15)$$

Rozwiązaniem tego równania jest:

$$C^l(t) = C_o \frac{(1 - \eta_o^3)^{1-k}}{(1 - \eta^3(t))^{1-k}}, \quad (16)$$

natomiast dla zagadnienia płaskiego otrzymuje się klasyczne rozwiązanie E. Scheila

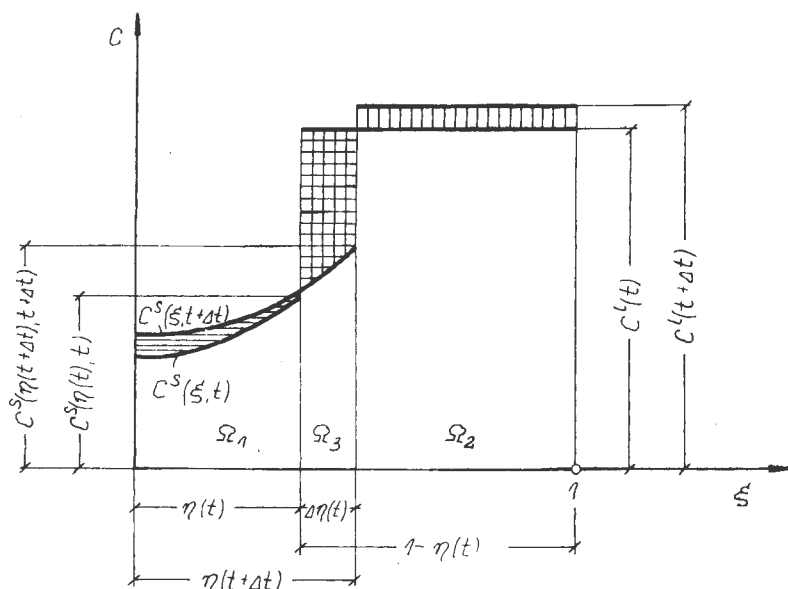
$$C^l(t) = C_o \frac{(1 - \eta_o)^{1-k}}{(1 - \eta(t))^{1-k}}. \quad (16a)$$

Dla przypadku pełnego rozprowdzenia domieszki w fazie ciekłej oraz dyfuzji domieszki w fazie stałej (rys. 6) trzeba uwzględnić zależności

$$\begin{aligned} C^s(\xi, t) &= C^s(\xi, t), \\ C^l(\xi, t) &= C^l(t), \\ k &= \frac{C^s(\eta(t), t)}{C^l(t)}. \end{aligned} \quad (17)$$

Równanie (7) przyjmuje w tym przypadku postać

$$\begin{aligned} 3 \frac{d\eta(t)}{dt} \eta^2(t) C^s(\eta(t), t) + 3 \int_0^{\eta(t)} \xi^2 \frac{\partial C^s(\xi, t)}{\partial t} d\xi + \\ + (1 - \eta^3(t)) \frac{dC^l(t)}{dt} - 3\eta^2(t) \frac{d\eta(t)}{dt} C^l(t) = 0 \end{aligned} \quad (18)$$

Rys. 6. Pełne rozproszczenie domieszki w fazie ciekłej, dyfuzja domieszki w fazie stałej

Po podstawieniu lewej strony równania dyfuzji (8) w fazie stałej zamiast równania (10) otrzymuje się

$$\begin{aligned}
 & 3\eta^2(t) \frac{d\eta(t)}{dt} C^s(\eta(t), t) + 3\tilde{D}^s \eta^2(t) \frac{\partial C^s(\eta(t), t)}{\partial \xi} + \\
 & + (1 - \eta^3(t)) \frac{dC^1(t)}{dt} - 3\eta^2(t) \frac{d\eta(t)}{dt} C^1(t) = 0 \quad (19)
 \end{aligned}$$

6. Zakończenie

W pracy przedstawiono równania krzepnięcia objętościowego dwuskładnikowych stopów metali. Rozważania przeprowadzono dla ziaren o kształcie kulistym. Wyprowadzone równania pozwalają na obliczenie chwilowego rozkładu domieszki w krzepnącym ziarnie oraz na wyznaczenie końcowego rozkładu domieszki. Można ponadto obliczyć przebieg zmian temperatur krzepnięcia, a także ilość ciepła odprowadzonego do formy odlewniczej. Obliczenia pól stężeń można przeprowadzać dla czterech interesujących

przypadków (patrz punkt 4 i 5). Dla przypadków pełnego rozproszania domieszki w fazie stałej i ciekłej oraz pełnego rozproszania domieszki w fazie ciekłej i braku dyfuzji domieszki w fazie stałej uzyskano rozwiązania analityczne (wzory 13 i 16). W przypadku rozważania zagadnienia płaskiego otrzymuje się rozwiązania (13a) i (16a), znane w literaturze. Dla pozostałych dwóch przypadków można uzyskać jedynie rozwiązania numeryczne lub analityczne przy dodatkowych założeniach upraszczających.

Literatura

1. Bower T.F., Flemings M.C., Formation of the chill zone in ingot solidification, *Trans. Met. Soc. AIME*, 239, 2 (1967) 216-219.
2. Engler S., Ellerbrock R., Zur Entstehung der inneren Globulitenzone in Gußstücken, *Metall*, 30, 6 (1976) 526-529.
3. Engler S., Gßckmann K., Zur Entstehung der Gußstruktur bei gerichteter Erstarrung, *Metall*, 29, 3 (1975) 252-263.
4. Engler S., Schleiting G., Erstarrungsmorphologie von Aluminiumlegierungen bei Kokollenguß, *Giess.-Forsch.*, 30, 1 (1978) 15-24.
5. Gawroński J., Technologiczne aspekty odlewania suspensyjnego żeliwa wysokochromowego, *Krzepnięcie metali i stopów*, 8 (1984) 109-132.
6. Kattamis T.Z., Coughlin J.C., Flemings M.C., Influence of coarsening on dendrite arm spacing of aluminium-copper alloys, *Trans. Met. Soc. AIME*, 239, 10 (1967) 1504-1511.
7. Kattamis T.Z., Holmberg U.T., Flemings M.C., Influence of coarsening on dendrite arm spacing and grain size of magnesium-zinc alloy, *J. Inst. Met.*, 95 (1967) 343-347.
8. Kleber W., Einführung in die Kristallographie, VEB Verlag Technik, Berlin 1983.
9. Leja F., *Rachunek różniczkowy i całkowity*, PWN, Warszawa 1969.
10. Patterson W., Engler S., "Über den Erstarrungsablauf und die Größe und Aufteilung des Volumendefizits bei Gußlegierungen, *Giesserei, Techn.-Wissen. Beihefte*, 13, 3 (1961) 123-156.

11. Sakwa W., Gawroński J., Suspensyjne odlewanie żeliwa niskochromowego, *Krzepnięcie metali i stopów*, 6 (1983) 5-24.
12. Southin R., Nucleation of the equiaxed zone in cast metals. *Trans. Met. Soc. AIME*, 239, 2 (1967) 220-225.
13. Wiejnik A.I., *Raszot otlivki, Maszinstrojenije*, Moskwa 1964.